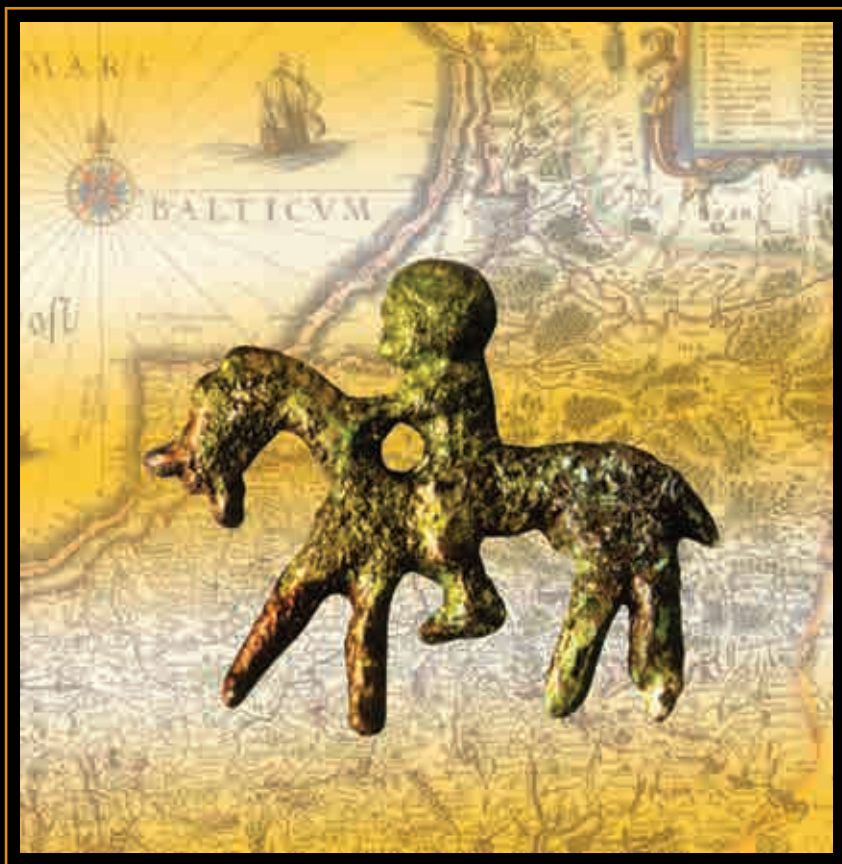

SAULĒS MŪŠIS 1236

■ Žalvarinis raitelio pavidalo kabutis XI–XII a. Rastas Didviečių kapinyne, Plungės r. Šiame papuošale galima įžvelgti būsimą visos Lietuvos simbolio – Vyčio – įvaizdį, nors vėliavos, kuriose pavaizduotas Vytis, žinomos tik nuo Žalgirio mūšio laikų, tačiau kovojančio lietuvių raitelio vaizdinys akivaizdžiai siekia gerokai ankstesnius laikus.

■ Taip galėjo atrodyti XII–XIV a. pradžios turtingas karys, einantis vadovaujančias pareigas. Lietuvių kariai dėvedavo kūginius arba pusapvalius šalmus ir žieduočių šarvus, kurie galėjo būti sustiprinti, plieno plokštelėmis, po šarvais, kaip ir kitų šalių kariai, lietuviai naudodavo smūgius sugeriantį storos medžiagos pošarvį.

■ Žiemgalis – lengvai ginkluotas karys. Lietuviai ir daugelis kitų baltų karių plačiai naudojo ietis. Ypač daug ietigalių tipų aptinkama žemgalių kapavietėse. Artimai kovai naudotos didelės, svaidymui – įvairių dydžių mažesnės ietys. Po Saulės mūšio grįžtančius išlikusius kalavijuočius savo žemėse naikino žiemgaliai.

■ Ordino riteriai ir svečiai riteriai turėjo šarvus, dažnai visą kūną dengiančius žieduočius. Šarvai galėjo būti papildyti plieninėmis plokštelėmis, saugančiomis gyvybiškai svarbias ar labiau pažeidžiamas kūno vietas. Jų galvos buvo apsaugotos ištisinių (visą galvą su veidu dengiančių) ar atvirų šalmų, žieduočių gobtuvų. Ginkluotę sudarė kalavijai, ietys, kirviai ir kiti ginklai.

■ XIII a. Vakarų Europos pėstininkai kukliau ginkluoti nei riteriai. Jų galvas saugodavo atviras šalmas arba žieduočių gobtuvas. Pėstininkai dažnai neturėdavo skydo, jų kojos ir dilbiai dažnai būdavo neapsaugoti. Pėstininkai naudodavo dvirankius ginklus: ietis, kovos kirvius arba šaunamuočius – arbaletus, lankus.

Helmoldus von Plesse kalavijuočių riteris iš garsios Saksonijos riterių giminės, ėjęs vadovaujančias pareigas ordino brolių hierarchijoje. Jo mirties data – 1236 m. Spėjama jog jis žuvo Saulės mūšyje. Riteris dėvi XIII a. tipiškus žieduočių šarvus ir tuniką, rankose laiko svarbiausią riterio ginklą – kalaviją.

Lietuvių gentys palyginti su daugeliu kitų baltų genčių iki XI – XII a. buvo izoliuotos nuo kontaktų su išoriniais kaimynais. Prie jūros gyvenusios prūsų, kuršių gentys nuo seno palaikė ryšius su Vakarų tautomis, plėtojo su jomis prekybą, patyrė vikingų antpuolių. Jotvingiai kontaktavo ir konfliktavo su rytų ir vakarų slavais. Gyvendami nuošaliau, lietuviai (siaurąja prasme) ir žemaičiai dėl nebaltiškų kaimynų įtakos sferų neturėjo galimybės gauti ekonominės naudos iš prekybos, tačiau, kita vertus, jų gyvenimas buvo sąlyginai saugesnis.

XI a. lietuviai patyrė didelę grėsmę, kuri galėjo sunaikinti valstybės dar nesukūrusį etnosą. Karo žygius į lietuvių žemes ėmė rengti galinga Kijevo Rusios valstybė. Ši jėga kėlė didesnį pavojų nei, tarkime, palyginti nesistemingi vikingų antpuoliai, kuriuos anksčiau patyrė kuršiai (beje taip pat atsakydavę grobiamosiomis akcijomis į skandinavų žemes). Kijevo Rusia buvo organizuota valstybė, kurios žygių tikslas buvo ne tik grobti, bet ir pradėti rinkti reguliarią duoklę, priversti lietuvius pripažinti jos viršenybę ir įtvirtinti savo valdžią. Tačiau lietuvių tautos buvo nespėta įtraukti į senrusiškosios kultūros įtaką ir pradėti asimiliuoti, nes Kijevo Rusia dėl mongolų-totorių spaudimo ir vidinių prieštaravimų pati subyrėjo, nustojo egzistuoti kaip organizuota jėga. Dar tik pradedanti kurti valstybę Lietuvos tauta pasimokė iš šios grėsmės. Atsaku tapo gynybos pajėgumų didinimas. Kadangi sėkmingiems karo veiksams reikėjo geresnio valdymo, lietuviai labiausiai pažengė valstybei būdingų struktūrų srityje sukurdami efektyviausią organizavimo modelį palyginti su kitais baltais. Tai leido rengti efektyvius grobiamuosius žygius į kaimynines žemes ir tokiu būdu kompensuoti dėl atokumo nuo prekybos kelių negautas pajamas ir iš dalies užsitikrinti kuriamos valstybės materialinę bazę.

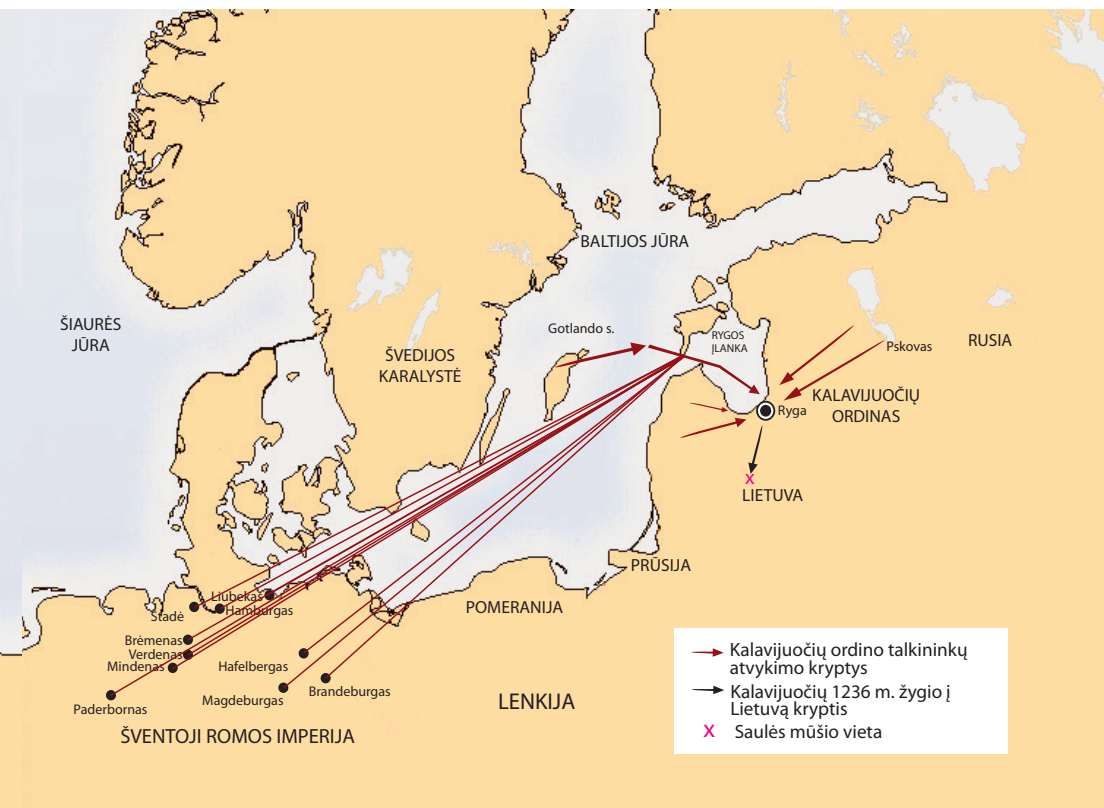
Lietuvių žygių taikiniu tapo kitos baltų ir kaimyninės slavų gentys. Žygiai į giminingų baltų genčių žemes ėmė įgauti ne tik pasipelnymo, bet ir baltų konsolidavimo į vieningą valstybę pobūdį. Tai buvo daroma ne tik tiesioginiais karo veiksmais, bet ir įtraukiant kitų baltų genčių vadus į žemių konfederacijas – tam tikras karo sąjungas. Vieningos baltų valstybės susidarymo procesas buvo nutrauktas atsiradus naujai grėsmei galėjusiai sunaikinti visas baltų gentis. 1202 m. dabartinėje Latvijos teritorijoje buvo įkurtas vokiečių Kalavijuočių ordinas, kurio tikslas buvo jėga pakrikštyti pagonis baltus ir juos pajungti naujai vokiečių valstybei. Nuo tada prasidėjo kruvina kryžiaus žygių prie Baltijos jūros epocha, kurios pabaigoje daugelis baltų tautų nustojo egzistuoti.

■ Morgano (Maciejowskio) biblijos iliustracijos, apie 1240 m. fragmentas. XIII a. Vakarų Europos pėstininkai.

VOKIŠKOJI EKSPANSIJA

XII a. vokiečių ekspansija rytinėje Baltijos pakrantėje tapo sistemingu reiškiniu. Pagoniškosios Oderio ir Elbės slavų gentys buvo nukariautos ir nušluotos nuo pasaulio tautų žemėlapiu. Tuo pat metu vokiečių miestų pirkliai įsigalėjo Baltijos jūroje. XII a. pabaigoje vokiečių pirkliai įsikūrė Dauguvos upės žiotyse. Naudojantis išmėginta sistema – pirklį sekė vienuolis (misionierius), vienuolį – riteris, vokiečių valdžiai buvo pajungtos čia gyvenusios lyvių gentys. 1201 m. buvo pastatyta Rygos pilis. Popiežius skelbė kryžiaus žygius prieš Baltijos pagonis, iš Vokietijos ėmė plūsti kryžieiviai ir vokiečių kolonistai. Nespėjusios susivienyti lietuviams giminingos baltų gentys nepajėgė atlaikyti tokio didelio ir gerai organizuoto spaudimo ir viena po kitos buvo nukariautos.

Latgaliai buvo priversti paklusti Kalavijuočių ordinui, žiemgaliai dar sugebėjo priešintis, tačiau taip pat iš dalies pateko į ordino įtaką. Verždamiesi piečiau kalavijuočiai susidūrė su stipriau organizuotomis lietuvių pajėgomis. Supratę, kad keliais žygiais užkariauti teritorijų pietuose nepavyks, kalavijuočiai nukreipė savo ekspansiją į šiaurę, į estų žemes. Lietuvos pajėgos dar mėgino įsitvirtinti Livonijos ordino nukariauotose baltų žemėse, tačiau vokiečiams pavykdavo sėkmingai atremti jų antpuolius.

Kalavijuočių ordinas vykdė pakankamai savarankišką politiką, tačiau XIII a. trečiajame dešimtmetyje popiežius ėmė labiau kontroliuoti Baltijos pagonių krikšto reikalus, stengdamasis priverstinį krikštą padaryti sistemingu procesu. Prūsijos kaimynystėje 1230 m. įsikūrė Kryžiuočių ordinas, vėliau nukariavęs visus prūsus. Popiežiaus atstovai iš kalavijuočių reikalavo suderintų veiksmų ir karinių akcijų pietų kryptimi, sudarant sąlygas viso rytinio Baltijos pajūrio užvaldymui. Kalavijuočiai buvo suinteresuoti mažiau komplikuotomis operacijomis šiaurėje ir Dauguvos tėkmės kryptimi. Tačiau nenoromis Kalavijuočių ordino magistrui Folkvinui teko sutikti su vadovybės Romoje valia. 1236 m. vasario 19 d. Grigalius IX a. bule paskelbė kryžiaus žygį. Žygis turėjo vykti į lietuvių žemes.

KALAVIJUOČIŲ PAJĖGOS

Kalavijuočių pajėgas žygio metu sudarė apie 2000 vokiečių kryžieivių, daugiausia atvykusių iš Saksonijos, Pskovas į pagalbą kalavijuočiams atsiuntė 200 karių. Taip pat ši kariuomenė buvo papildyta naujakrikščiais iš ordino anksčiau užkariautų žemių. Mūšyje, žinoma, dalyvavo ir ordino broliai. Ordino broliai – vadovaujanti ir labiausiai disciplinuota ordino grandinės dalis, juos į mūšį lydėdavo ginkluoti tarnai. Minima, kad žygyje į Lietuvą buvo 55 ordino broliai.

Ordino riteriai ir svečiai riteriai turėjo šarvus, dažnai visą kūną dengiančius žieduočius, kurie dar galėjo būti papildyti plieninėmis plokštelėmis, saugančiomis gyvybiškai svarbias ar labiau pažeidžiamas kūno vietas. Jų galvos buvo apsaugotos ištisinių (visą galvą su veidu dengiančių) ar atvirų šalmų, žieduočių gobtuvų. Ginkluotę sudarė kalavijai, ietys, kirviai ir kiti ginklai. Pėstininkai buvo menkiausiai apsaugoti, galėjo turėti atviro tipo šalmus, ietis, arbaletus.

Pagrindinė smogiamoji jėga mūšio lauke turėjo būti sunkiai ginkluoti riteriai.

■ Kalavijuočių ordino antspaudas.

LIETUVOS PAJĖGOS

Kiek mūšyje dalyvavo lietuvių ir žemaičių nėra žinoma. Ordino kariuomenėje buvo ne mažiau 3000 karių, todėl Lietuvos pajėgose turėjo būti panašus ar didesnis skaičius žmonių.

Lietuviai naudojo žieduočių ir kietos odos šarvus arba apsaugines palaidines. Populiariausi baltiški šalmai buvo pusapvalės arba kūgiškos smailėjančios formos. Naudoti kovos kirviai, kalavijai, kovos peiliai ir kiti ginklai. Lečių būta įvairių tipų. Ilgos didelių gabaritų ietys naudotos artimai kovai, mažesnės buvo svaidomos. Svaidomosios ietys vidutiniais atstumais buvo mirtinas lietuvių ginklas. Kronikose dažnai pranešama apie ordino riterius, kritusius nuo lietuvių ieties.

■ 1236 m. lietuvių ir žemaičių kariuomenė veikė kaip efektyvios gynybinės sistemos dalis.

Ištrauka iš Henriko Latvijo „Livonijos kronikos“ (iš pasakojimo apie kalavijuočių mūšį su lietuviais prie Askardės 1207 metais).

Lettonai [Lietuviai], vikresni ir žiauresni už kitas tautas, kaip jau sakyta kautynėms buvo pasirėngę, todėl ilgai ir narsiai grūmėsi su krikščionimis [...].

Ištrauka iš Henriko Latvijo „Livonijos kronikos“ (1209 metai)

[...] Lettonijos [Lietuvos] valdžia siekė valdyti visas šiuose kraštuose gyvenančias gentis, tiek krikščionių, tiek ir pagonių, ir retas kas drįsdavo gyventi savo sodyboje, labiausiai nedrįso lettai [latgaliai (latviai)]. Ir dėl to jie visada per pavojus palikdavo savo namus ir slėpdavosi miško tankynėse, bet ir čia neišsigelbėdavo nuo lettonų [lietuvių]; lettonai persektojo juos miškuose, vienus užmušinėjo, kitus ėmė į nelaisvę, vedė juos į savo žemę ir ėmė iš jų viską kaip savo. Ir bėgo rutenai [rusai] miškais ir kaimais nuo lettonų, net nuo nedaugelio, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojo, o lyviai ir lettai klusniai tarnavo lettonams, davė maistą ir pašarą, kaip avys be ganytojo patekusios į vilkų gaują.

FOLKVINAS

■ Kalavijuočių ordino broliai – vadovaujanti ir labiausiai disciplinuota Kalavijuočių pajėgų dalis.

Folkvinas buvo antrasis Kalavijuočių ordino magistras. Jis vengė vykdyti puolamuosius veiksmus Lietuvos žemėse. Tai matyt lėmė suvokimas, kad Kalavijuočių ordinas yra per silpnas nukariauti lietuvius. Ordino nepajėgumą lėmė vidiniai konfliktai su Rygos vyskupu. Kita vertus, jis įvertino, kad lietuviai yra geriau organizuoti nei anksčiau ordino nukariautos baltų ir fino-ugrų gentys. Teritorijos, esančios pietuose nuo ordino valdų, kalavijuočiams buvo dar menkai pažįstamos. Spiriamas popiežiaus atstovų valios ir kryžiaus žygyje atvykusių dalyvauti svečių entuziazmo, magistras visgi buvo priverstas patraukti į nerimą jam kėlusias žemes.

VYKINTAS

■ Lietuviškas XIII a. kalavijas rastas Desiukiškėse.

Labiausiai tikėtina, kad Lietuvos pajėgoms vadovavo žemaičių kunigaikštis Vykintas. Hipatiiaus metraštyje užsimenama, kad Vykintas yra kaltas dėl daugybės ordino brolių žūties. Vykintas buvo vienas iš lietuvių žemių konfederacijos kunigaikščių paminėtas Haličo-Voluinės sutartyje, kurioje minimas ir būsimasis Lietuvos karalius Mindaugas. Saulės mūšis sutapo su valstybės politinio vienijimo procesu. Šio proceso peripetijos buvo suvedę Mindaugą ir Vykintą kaip sąjungininkus ir kaip konkurentus.

OPERACIJOS EIGA

Visą vasarą po kryžiaus žygio paskelbimo Folkvinas delsė pradėti karo veiksmus, matyt, tikėdamasis, kad išvengs šios pavojingos operacijos į menkai iširtas, pavojingiausių iš baltų gyvenamas, žemes. Tačiau gausiai susirinkę kryživiai reikalavo kuo greičiau pradėti žygį. Galiausiai išžygiuoti teko atėjus rudeniu, kai oro sąlygos tapo nepalankios. Kryživiai, kirtę nekontroliuojamas žemgalių žemes, įsiveržė į Šiaulių žemę. Pasidaliję į mažesnius padalinius, jie pasklido siaubti ir plėšti aplinkinės teritorijos. Ilgai nedelsęs Folkvinas sutelkė pajėgas ir pasuko atgal. Manoma, kad ties Mūšos upe kalavijuočiai pamatė jiems kelią pastojusias lietuvių pajėgas. Folkvinas ragino nedelsiant veržtis atgal į Livoniją, tačiau nedrausmingi svečiai, sudarę pajėgų daugumą, atsisakė kautis pėsti, nes nenorėjo pelkėse prarasti savo žirgus. Vidiniai nesutarimai užvilkino laiką, kalavijuočiams teko ten ir likti nakvoti.

■ Lietuviški XIII a. kalavijai rasti Šilainiuose, Raudonėje ir Kejėnuose.

Ištrauka iš Henriko Latvio „Livonijos kronikos“ pasakojimo apie 1208 metų žemgalių ir kalavijuočių nesėkmingą žygį į Lietuvą.

Ir vis dėl to jie narsiai veržėsi į Lettoniją [Lietuvą], padalijo kariuomenę į būrius ir pastypė po kaimus, bet kaimai jau buvo tušti: vyrai ir moterys su vaikais buvo išsibėgiję slėptis, iš baimės, kad teks kautis semigalams [žemgaliams] tuojau susirinko į krūvą ir negaišdami pastrengė tą pačią dieną trauktis. Tai pastebėję lettonai atsūliavo ant vikrių žirgų prie jų ir savo įprastu užjodami iš kairės ir dešinės, staigiai atsitraukdami ir staigiai puldami, daugelį semigalų sužeidė, mesdamiesi ant jų su žirgais ir kuokomis. Tada teutonai sustojo pleištu ir, dengdami kariuomenės užnugarį, leido semigalams eiti pirmyn. Tie netikėtai leidosi bėgti, spūstyje vieni lipo ant kitų, kiti metėsi į miškus ir pelkes; visa kautynių našta krito ant teutonų. Kai kurie jų gynėsi narsiausiai ir ilgai grūmėsi su lettonais, bet dėl mažo skaičiaus negalėjo atsispirti gausybei. Ten buvo labai narsių vyrų, Gervinas ir Rabodas ir daugelis kitų. Po ilgo atkaklaus mūšto vieni krito sužeisti, kitus paėmė ir nelašvę ir nuvedė į Lettoniją. Dar kiti išsigelbėjo pabėgdami ir, grįžę namo į Rygą, papasakojo, kas atsitiko.

Per naktį į mūšio vietą atvyko dar gausesnės lietuvių ir žemaičių pajėgos. Sunku pasakyti, ar lietuviai iš anksto žinojo apie prieš juos rengiamą žygį, ar buvo užklupti netikėtai. Bet kuriuo atveju, sureaguota buvo operatyviai ir tinkamai. Priešas buvo užblokuotas nelabai jam žinomoje ir nepalankioje pelkėtoje vietovėje. Vilčių išlikti jiems liko nedaug.

Rugsėjo 22 d. prasidėjo mūšis. Lietuviai atakavo įstrigusias ordino pajėgas. Sunkioji kavalerija pelkėje buvo neefektyvi, netgi priešingai – tapo lengvu taikiniu. Lietuviai nesunkiai sunaikino priešą. Kaip teigiama, atgal sugrįžo tik kas dešimtas kryžėvis. Nemažai tų, kuriems pavyko pabėgti iš mūšio, buvo nužudyta jiems besitraukiant per priešiškas vokiečių žiemgalių žemes.

■ Kalavijuočių sunkioji kavalerija pelkėtoje vietovėje tapo neefektyvi.

MŪŠIO PADARINIAI

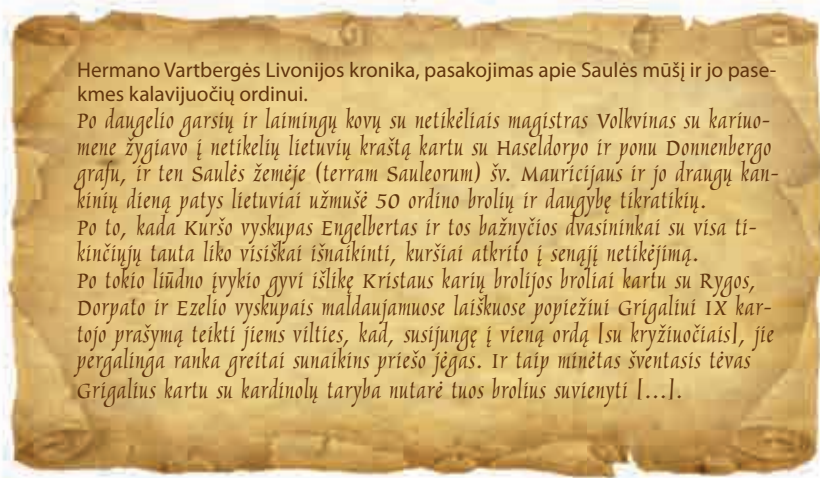
Žuvo apie 2000 kryžininkų, 180 pskoviečių, 48 ordino broliai ir pats magistras Folkvinas. Po šio pralaimėjimo Kalavijuočių ordinas nustojo egzistuoti kaip savarankiška politinė jėga. Susvyravo vokiečių valdžia visoje Livonijoje, sukilo ir išsivadavo kuršiai. Grėsmė iš šiaurės buvo pašalinta ilgam laikui, tačiau pavojus galutinai nepanaikintas. Jau kitais metais po mūšio Kalavijuočių ordinas buvo prijungtas prie Kryžiuočių ordino. Vėliau karo veiksmai nukreipti prieš Lietuvą iš Livonijos pusės buvo koordinuojami iš Prūsijos.

Saulės mūšio metu Lietuvos valstybės centralizavimas dar tik buvo stiprinamas, tačiau jos žemių gynyba veikė kaip vienos valstybės. Šis valstybės aušroje įvykęs mūšis parodė, kad koordinuota gynybinė sistema yra, ir ji efektyvi.

Pergalė Saulės mūšyje ateityje leido Lietuvai, jau kaip susiformavusiai valstybei, neatsisakyti savo interesų šiaurinėse baltų žemėse. Klausimas dėl vieningos baltų valstybės idėjos, tvyrojės tarp lietuvių, žiemgalių, kuršių ir kitų baltų, dar turės būti lietuvių iškeltas Durbės, Aizkraukles ir kituose vėliau įvykusiuose mūšiuose.

■ XIII – XIV a. lietuviško kalavijo rekonstrukcija pagaminta pagal Desiukiškėse, Raudonėje rastus pavyzdžius.

■ Morgano (Maciejowskio) biblijos iliustracijos, apie 1240 m. Vakarų Europos riteriai XIII a. dėvėjo žieduočius (grandininis šarvus), kurie dažnai dengdavo visą riterio kūną. Iki XIII a. antrosios pusės buvo populiarūs šalmi, dengiantys visą galvą ir veidą, su nedidelėmis stebėjimo angomis (vokiškai vadinami *topfhelm* pažodžiui išvertus „šalmas-puodyne“), šnekamojoje kalboje dažnai vadinami „kibiriniais šalmais“. Naudoti trikampiai skydai arba užapvalintais viršutiniais skydo kampais primenantys lašo formą).

■ Morgano (Maciejowskio) biblijos iliustracijos, apie 1240 m. XIII a. Vakarų Europos pėstininkai buvo kukliau ginkluoti nei raitieji riteriai. Jų galvas saugodavo paprastas šalmas arba žieduočių gobtuvas. Pėstininkai dažnai neturėdavo skydo, jų kojos ir dilbiai dažnai būdavo neapsaugoti. Pėstininkai dažnai naudodavo dvirankius ginklus: ietis, kovos kirvius ir pan., taip pat šaunamuosius – arbaletus arba lankus.

■ Morgano (Maciejowskio) biblijos, kitaip vadinamos „Kryžiuočių biblijos“ (apie 1240 m., manoma, išleista Prancūzijos karaliaus Liudviko IX iniciatyva), iliustracijos puikiai atspindi XIII a. Vakarų Europos karių ginkluotę.

Gotikos meno šedevru vadinamos knygos paveikslėliai vaizduoja biblijines scenas, tačiau visos čia pavaizduotos detalės būdingos tam laikmečiui, kai šie piešiniai buvo sukurti. Panašiai kaip šiose iliustracijose pavaizduoti kariai turėjo atrodyti ir į Lietuvą žygiavę kalavijuočiai.

ISBN 978-609-412-100-5

Iliustracijos:

Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondų, Valdovų rūmų fondų,

Batūra R. Karvelis D. Kovų istorijos I knyga: Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus. V., 2009,

Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija 1009 – 1795. V., 2005,

Šapoka A. Lietuvos istorija. V., 1990.

Atsakingasis redaktorius ir teksto autorius Karolis Zikaras

Dizainerė Inga Dambrauskienė

Kalbos redaktorė Žydrė Švobienė

Karių figūrėlių nuotraukos: Giedrės Maksimovicz, Alfredo Pliadžio, Karolio Zikaro ir Senovės baltų kovų brolijos „Vilkatlakai“

Dėkojame Senovės baltų kovų brolijai „Vilkatlakai“, Gyvosios istorijos klubui „Kovarnis“ ir Laisvųjų riterių brolijai.

Maketavo Krašto apsaugos ministerijos bendrųjų reikalų departamentas.

Totorių g. 25/3, LT-01121 Vilnius. www.kam.lt

Tiržas 2000 vnt. Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,

Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.

